

Görkəmli İran Alimi Şeyx Bəhai

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşelyi

Görkəmli İran
Alimi Şeyx Bəhai

Kitabın adı: Görkəmli iran Alimi Şeyx Bəhai

Tərtibatçı: Əbülfəzl Rəbii

Çap: 2022

E_BOOK

Dizayner: Əbülfəzl Rəbii

Mündəricat

Şeyx Bəhai _____	6
Doğum yeri və ailəsi _____	7
Şeyx Bəhaiyə aid ev _____	10
Həyat yoldaşı və uşaqları _____	12
İrana mühacirət _____	12
Həcc ziyarəti _____	15
Məşhədə piyada səyahət _____	17
Müəllimləri _____	17
Tələbələri _____	19
İctimai Mövqeyi Şeyxülislam vəzifəsinə təyin olunması _____	21
Şeyx Bəhainin məzhəbi _____	23
Elmi məqamı _____	28
Yazılı əsərləri _____	29
Memarlıq Əsərləri _____	30
Ədəbi Yaradıcılığı _____	35
Əsərləri _____	38

Ədəbi şəxsiyyəti _____	46
Bəhaəddin Ameli və I Şah Abbas _____	51
Siyasi şəxsiyyəti _____	54
Elmi memarlıq xidmətləri _____	59
Bəhaəddin Ameli Festivalı _____	62
Vəfatı _____	62

Şeyx Bəhai

Görkəmli
İran Alimi
Şeyx Bəhai

Şeyx Bəhai

Hicri 10-11-ci əsrdə İndiki Livanın Bələbək şəhərinin yaxınlığında doğulan ərəb əsilli iranlı olan və Şeyx Bəhai kimi tanınan Bəhaəddin Məhəmməd bin Hüsey Ameli (Hicri-şəmsi 8 esfənd 925 – ci ildə Bələbəkədə doğulub. Hicri-şəmsi tarixi ilə 8 Şəhrivər 1000-ci ildə İsfahanda vəfat edib.) hər şeyi bilən müdrik, əllamə fəqih, astroloq, riyaziyyatçı, şair, yazıçı, tarixçi və alim idi. Onun siyasət, hədis, riyaziyyat, əxlaq və astronomiya, fiqh, irfan, fəlsəfə, məntiq, fizika və incəsənət haqqında olan 95 kitab və risaləsi var. O, Mirdamədin yaxın dostu olub.

Doğum tarixi: 18 fevral, 1548

Doğum yeri: Livan Bələbək

Vəfat yeri: 1 sentyabr 1621

Vəfat yeri: İsfahan

Onun astronomiya elmindəki xidmətlərini nəzərə alaraq, Astronomiya ilinə təsadüf edən 2009-cu ildə YUNESKO Şeyxin adını görkəmli iranlılar siyahısına daxil edib.

Doğum yeri və ailəsi

Bəhaəddin Ameli hicri 953-cü ilin məhərrəm ayının 17-də Bələbəkə anadan olmuşdur. Yaşayış yeri Cəbəl Amal kəndlərindən biri olan Cubə və ya

Cuba idi. Onun atası Ezzaəddin Hüseyn bin Əbdül Səməd Harisi (h. 984-cü ildə vəfat edib) Şəhid Saninin (h. 966-cı ildə vəfat edib) tələbələrindən və dostlarından olub.

Doğum tarixi: Divar üzərində olan kitabənin üstündəki yazı: Doğum tarixi - 26 Zilhiccə 953-cü il (8 esfənd 925-ci il - cümə axşamı və 27 fevral 1547-ci il.)

Qəbirüstü daş kitabədə olan yazı: Hicri 953-cü Məhərrəm ayı, cümə axşamı (Fərvərdin 925-ci il - Mart 1546-ci il) Divar üstü kaş kitabə - (12 şəvval 1030 hicri-qəməri ili - 8 şəhrivər 1000 hicri-şəmsi ili və 30 avqust 1621-ci il tarixinə bərabərdir.)

Qəbirüstü daş kitabə - Hicri-qəməri 1031-ci il Şəvval ayı - (Hicri-Şəmsi 1001-ci ilin Mordad və ya Şəhrivər ayı və 1622-ci ilin avqust ayıdır.)Divardakı kitabə Hicri-şəmsi 1324-cü ildə Əli Mənsurun valiliyi dövründə tikilib. Orada günün, ayın və ilin tarixi var, məzar daşı yazısında isə yalnız ay və ilin tarixi var. Görünən odur ki, otağın yenidən qurulması zamanı doğum və ölüm tarixi ilə bağlı araşdırmalar aparılıb və bu səbəbdən də kitabə yazısına günün tarixi əlavə olunub. Belə olan halda divardakı yazının tarixlərinin daha dəqiq olduğu görünür.

Şeyx Bəhaiyə aid ev

Bəlbəkdə doğulduqdan bir il sonra ailəsi Cəbəl Amelə köçdü. Amma Şəhid Saninin şəhadətindən və bu şəhərdə güvənsizlik hissi yarandıqdan sonra I Şah Təhmasib və İsfahan şeyxi Şeyx Əli Menşar kimi tanınan Əli bin Hilal Kərkinin dəvəti və təşviqi ilə Cəbəl Ameldən İrana köçüb İsfahanda məskunlaşdılar. Onun ailəsi Səfəvi şiə hökuməti qurulduqdan sonra Cəbəl Əməldə İrana hicrət edən ilk şiə alimlərindən idi. İsfahanda 3 il yaşadıqdan sonra, Şeyx Əli Menşarın tövsiyəsi və təkidi ilə I Şah Təhməsib İzzəddin Hüseyni Qəzvinə dəvət etdi və şəhərin Şeyxülislami vəzifəsini ona həvalə etdi. Şeyx Bəhai də atası ilə birlikdə Qəzvinə

getmiş və bir müddət orada qalmış və müxtəlif elmlər öyrənmişdir.

Şeyx Bəhainin yazdığına əsasən o, hicri-qəməri 971-ci ildə atası ilə birlikdə Məşhəddə idi. Sonralar atası bir müddət Herat Şeyxülislamı oldu. Lakin o Qəzvində qaldı və hicri 979 - 981-ci illərdə atasını və Herat şəhərini ziyarət etmək həsrəti ilə ona şeirlər göndərirdi. Hicri 983-cü ildə Şeyxin atası Qəzvinə gəlir və həcc üçün şahdan icazə istəyir. Şah onun özünə icazə verdi. Lakin o, Bahaəddin Amelinin atası ilə getməsinə mane oldu və ona Qəzvində qalıb elm öyrətməyi tapşırırdı.

Həyat yoldaşı və uşaqları

Şeyx Bəhainin arvadı Əli Menşar Amelinin qızı alim idi. Atasının ölümündən sonra o, 4000 cildlik nəfis kitabxananı miras aldı və Şeyx Bəhai onu hicri 1030-cu ildə vəqf etdi. Şeyx Bəhainin vəfatından sonra bu kitabxana baxımsızlıq ucbatından dağıdılıb. Bəziləri belə fikirdədirlər ki, Bəhai həyatının uzun müddətini təkbaşına səfərdə keçirdiyi üçün onun övladı olmadığını güman etmək olar. Mənbələrin çoxu onun övladı olması barədə heç bir məlumat təqdim etməyib. Bəziləri isə onu sonsuz hesab ediblər.

İrana mühacirət

Bahaəddin Amili tərəfindən 995-ci hicri-qəməri ilində Qəzvində yazdığı əlyazma nüsxəsinə

əsasən, İrana daxil olanda onun on üç yaşı var idi. Atası Əzzədin Hüseyn Ameli bir tərəfdən Osmanlı hökuməti tərəfindən həmin bölgənin şiələrinə edilən zülm və Şah Təhmasib Səfəvinin İrana dəvəti səbəbindən İrana getmiş və Qəzvinə çatdıqda həmin şəhəri İran alimlərinin mərkəzi hesab etmişlər. Orada məskunlaşdılar. Bahaəddin atasının və o dövrün başqa alimlərinin tələbəsi oldu. 17 yaşında (hicri 970-ci il) Əli Menşar Amelinin tövsiyyəsi ilə atası I Şah Təhməsibin fərmanı ilə İsfananın Şeyxülislami vəzifəsinə təyin edildi.

14 il sonra, 984-cü qəməri ilində ata Bahaəddin Məhəmməd Allah evini ziyarət etmək üçün İrani tərk etdi, lakin Bəhreyndə vəfat etdi. Şeyx

Bəhai Qəzvində fars dilini öyrənmiş və otuz il həmin şəhərdə böyümüşdür.

Onun elmi-ədəbi xarakteri, əxlaqı və təqvası onun 43 yaşında İsfahanın Şeyxülislami olmasına səbəb oldu. Paytaxt Qəzvindən İsfahana köçürüldükdən sonra (qəməri 1006-cı ildə) 53 yaşından ömrünün sonuna qədər (75 yaşı) Səfəvi paytaxtında ən qüdrətli Səfəvi padşahı böyük Şah Abbasın sarayında Şeyxülislami vəzifəsini tutmuşdur. 994-1008-ci illər arasında Bəhai Səfəvilər ərazisindən kənara bir neçə səfər etdi. Bu səfərlər həm ziyarət, həm turizm, həm bilik toplamaq, həm də bəzi tarixçilərin fikrincə, siyasi xarakter daşıyırdı. Məkkə, Misir və Suriya bu səfərlərin istiqamətləri arasında idi.

Rəvayət edilir ki, o ölümündən altı ay əvvəl qəbristanlıqda gəzəndə Baba Rüknuddin qəbrindən bir səs eşitdi. Bahaəddin Amili yanında olanlardan soruşdu: “Siz də eşitdiniz? Onlar isə eşitmədiklərini dedilər. Belə ki, bundan sonra ölənə qədər daima ağlamaq, yalvarmaq, dua etmək və axirəti düşünməklə məşğul olub. Bəzi mənbələrə görə, onun eşitdiyi səs belə olub: “Şeyx özünü düşün”.

Həcc ziyarəti

Bəhai bir müddət sonra Həcc ziyarəti üçün Şeyxülislamlıq vəzifəsini tərk etdi. Bəhai uzun səyahətinə başladı. O, hicri-qəməri 1025-ci ildə İsfahana qayıtdı və ömrünün sonuna qədər Şah Abbasın yanında oldu. Bu səfərdə o, İraq, Hələb, Suriya, Misir, Sərəndib (Seylon), Hicaz və Qüdsə

getmiş, səfəri zamanı çoxlu sufi alimləri və böyükləri ilə görüşə bilmişdir.

Bəhai səyahətlərində tanınmadan və dəvəş libasında gəzmiş, İslam dinlərinin və məzhəblərinin alimləri ilə bəhs və müzakirələr etmiş, bəzi hallarda isə təqiyə etmişdir.

O, həcc ziyarətindən qayıdarkən Təbrizə gedib və bir ilə yaxın orada qalıb.O, Cəbəl Ameldə Kərək Nuha da səfər edərək, orada Şeyx Həsən Sahib Məalimlə (hicri 1011-ci ildə vəfat edib) görüşüb.

Əsərlərindən məlum olur ki, o, Kazımeyn, Herat, Azərbaycan, Qum, Şirvan kimi başqa şəhərlərə də səyahət edib.

Məşhədə piyada səyahət

Şeyx Bəhainin tarixi səfərlərindən biri də onun Məşhədə piyada səfəridir. O, ilk dəfə hicri 1008-ci il Zilhiccə ayının 25-i ziyarətdə olmuşdur. Bu zaman Şah Abbas Xorasanın fəthinə şükür etmək üçün piyada Tusdan İmam Rzanın (ə) hərəminə getdi və Şeyx Bəhai də onu müşayiət etdi. Üç ildən sonra Şah Abbas öz nəzirinə görə yenidən İsfahandan Məşhədə piyada ziyarətə getdi və 3 ay bu şəhərdə qaldı və Bəhai onu bir daha müşayiət etdi.

Müəllimləri

Bahaəddin Məhəmmədin bəzi müəllimlərinin adları belədir:

* Atası Şeyx Ezzəddin Hüseyn Amelidən fiqh və üsul, təfsir, hədis və ərəb ədəbiyyat dərsləri alıb.

*Haşiyə Molla Abdullah" kimi tanınan "Haşiyə Bər Təhdibi Məntiq"in məşhur müəllifi Abdullah Bəhadi kimi tanınan Nəcm İbn Şəhabdan məntiq, nitq, mənə və ərəb ədəbiyyatı dərsləri alıb.

* O, riyaziyyat, ilahiyyat və fəlsəfəni Mövlana Əfzal Qaynidən öyrənmişdir.

* O, təbabəti Şah Təhmasibin xüsusi həkimi və o dövrdə İranın ən məşhur həkimi olan Həkim Emaduddin Mahmuddan öyrənmişdir.

* “Səhih-Buxari”ni Əbu əl-Lətif Moqəddəsidən öyrənmişdir.

*Onun dövrünün riyaziyyatçılarından olan “İşıqların tədqiqi” kitabının müəllifi Molla Məhəmməd Baqir Yəzdidən dərs aldığı da bildirilir.

Tələbələri

XI əsrin çoxlu sayda məşhur alimləri ondan dərs alıblar. Müasir tədqiqatçılardan biri onun 33 tələbəsinin adını çəkib və ən məşurlarının aşağıdakılar olduğunu qeyd edib:

*Hikmət Mütəlaaliyyənin əsasını qoyan filosof Molla Sədra kimi tanınan Sədrəddin Məhəmməd bin İbrahim Şirazi (hicri-qəməri 1050-ci ildə vəfat etmişdir.)

*Möhsün Feyz Kaşani, (hicri-qəməri 1091-ci ildə vəfat etmişdir.)

* Seyid Rafiuddin Muhəmməd Hüseyini Təbatəbai Naini (hicri-qəməri 1099-cu ildə vəfat etmişdir.)

*Murad Təfərşi

I Məclisi kimi tanınan Məhəmməd Tağı Məclisi (hicri-qəməri 1070-ci ildə vəfat etmişdir.)

* İsfahan Şeyxülislamı Mohəqqeq Səbzevari kimi tanınan Məhəmməd Baqir Səbzevari (hicri - qəməri 1090-cı ildə vəfat etmişdir.)

İctimai Mövqeyi Şeyxülislam vəzifəsinə təyin olunması

Şeyx Bəhai hicri-qəməri 984-cü ildə atasının vəfatından sonra Şah Təhməsabın göstərişi ilə Bəhreyndə Herata getdi və onun yerinə Herat Şeyxülislamı təyin edildi. Bu, onun ilk rəsmi vəzifəsi idi.

Həmin ildə qayınatası (Şeyx Əli Menşər) vəfat etdikdən sonra İsfahan Şeyxi oldu.

Onun Şeyxülislam olması fərmanı ya II Şah İsmayıl ya da Şah Məhəmməd Xodabəndə tərəfindən verilmişdir.

Bəziləri deyirlər ki, hicri -qəməri 996-cı ildə hakimiyyətə gələn I Şah Abbas Şeyxülislamının

fərmanını verib. Onun bu vəzifəyə marağı yox idi. Vəzifədən uzaqlaşib, zahidlik və dərvişlik etmək istəyirdi. O, hətta davamlı olaraq Şeyxülislamıq vəzifəsindən istefa edib. Bəzi mənbələrə görə, o bir müddət bu vəzifədən istefa verib.

Deyilənə görə, Şeyxülislam Bəhai Səfəvi sarayında xüsusi hörmət və ehtiram sahibi idi. Elm, təqva, işgüzarlıq və səriştə baxımından I Şah Abbas ona etimad göstərmiş və onunla məsləhətləşmişdir. İsgəndər Münşinin yazdığına əsasən, şah Bəhainin varlığından istifadə etdi və onun hüzurunu o dərəcədə qiymətləndirdi ki, Bəhai uzun səfərdən qayıtdıqdan sonra onu qarşıladı və ona İran alimlərinin sədrliyini təklif etdi. Bəhai isə bunu

qəbul etmədi. Padşah ailə işlərində də ondan bəhs edirdi.

Cümə namazı qıldırması

Bəhai İsfahanda cümə namazına da rəhbərlik edirdi.

Şeyx Bəhainin məzhəbi

Şeyx Bəhainin şiə olması onun və ailəsinin Cəbəl Əməl şiələrinə mənsub olması və şiə fiqh və təhsili ilə bağlı çoxsaylı əsərlər yazması danılmazdır. Bu əsərlərin ən görkəmlilərindən biri onun İmam Zamanın (ə) mədhinə yazdığı məşhur “Vəsilə əl-Fəuz və əl-Əman” qəsidəsi, eləcə də 14 məsum üçün yazdığı məşhur salamlardır. Bu kitab « اللهم صل و سلم و زد » sözləri ilə başlayır və Rəzəvi

və Həzrət Məsumənin (s.ə) hərəmində və digər dini məclislərdə şiə kişilərin hərəmində keçirilən mərasimlərdə oxunurdu. Bahauddin Ameli ərəbcə şeirlərində şiə imamlarına tam bağlılığını və səmimiyyətini, onların məzarlarını ziyarət etmək arzusunu ifadə etməklə yanaşı, bəzi hallarda onların müxaliflərindən zərbə də almışdır. Məhəmməd Əmin Mohibbi və Əhməd Xəffaci hesab edir ki, Bəhai özünün sünnə məzhəbinə mənsub olmasını şiə olan I Şah Abbasdan gizlədib və onu yalnız şiə imamlarına olan hədsiz sevgisinə görə şiə hesab edə bilərlər. Yəqin ki, bu səhvin ən mühüm səbəbi Bəhainin özünün səfərləri zamanı əməl etdiyi davranışları və irfani görüşlərinə görə hər bir xalqa öz dininə uyğun davranmasıdır.

Bəzi şiə alimləri Bəhainin digər dinlərlə münasibətdə tolerantlığına etiraz edir və onun təsdiqinə şübhə ilə yanaşırlar. Amma şübhəsiz ki, Şeyx Bəhai mötədil bir şiə fəqihi olub və ictimai deyimlər və əsərlər haqqında köhnə tərzdə fikir söyləyib. Məsələn, o, Keşəf Zəməxsəriyə haşiyə yazmışdır və onun Bəyzəvinin “Təfsirinə” haşiyəsi natamam olmasına baxmayaraq, bu təfsirdə ən yaxşı haşiyələrdən sayılır. Digər tərəfdən, Bəhai yoxsul və dərviş idi. Onun Səfəvi sarayına gəlib-getməsinə baxmayaraq, təsəvvüf və irfan aşiqi idi. Bu səbəbdən də, bu məsələ sufi qaynaqlarının diqqətini çəkmiş, bəzən də o, tam hüquqlu sufi kimi təqdim edilmişdir. Məsum Əlişah, Mirdamad, Mirfenderski, Molla Sədra, I Məcəlesi və Feyz Kaşani kimi bir çox şiə

alimləri ilə birlikdə o da Nurbəxşiyyə və Nemətullahiyyə sülaləsinə aid edilir.

Bəhai təsəvvüfünü hər şeydən çox gücləndirən onun öz sözləri və şeirləridir. O, əsərlərində Muhyiddin İbn Ərəbini Cəmalül-Arifin, Şeyx Cəlil, Kamel, Arif, Vasele Səmədani kimi sözlərlə vəsf etmişdir. Buna görə də bəzi şiə alimləri onun təsəvvüf və bəzi başqa şeylərə meylinə görə onu tənqid etmişlər.

Bəhai digər İmamıyyə alimləri və fəqihlərindən daha çox mistisizmə meyl etmişdir. Əllamə Məclisi-nin dediyinə görə, o, əzabkeş və qənaətcil bir şəxs olub və tələbəsi Məhəmməd Tağı Məclisiyə zikr öyrədib. Bununla belə, bəzi mənbələrdə Bəhainin öz dövrünün sufi və

dərvişlərini, onların adət və inanclarını bəyənmədiyi qeyd olunur. Bəhainin özü də “pişik və siçan” rəmzi hekayəsində və şeirlərində ikiüzlü sufileri sərt şəkildə tənqid etmişdir. Buna görə də, bəzi şiə alimlərindən Bəhainin müdafiəsi və onun sufiliyə aid edilməməsi üçün dəlillər gətirilmişdir.

Elmi məqamı

Şeyx Bəhai öz dövrünün bütün rəsmi elmləri ilə məşğul olmuş və bəzilərində bənzərsiz olmuşdur. O, dini maarif və İslam elmləri sahəsində ustad idi. O, 25 yaşından Quranın təfsirini öyrənmiş və onu elmlərin ən yaxşısı hesab etmişdir. Bəhainin ən mühüm səyi hədislərin sonrakılar tərəfindən bölünməsi üçün yeni mənaların tətbiqi ilə bağlı əsaslandırma və izahatlar verməkdir. İslam elmləri və təhsili ilə yanaşı, Bəhai elmi fəaliyyətinin ən mühüm sahəsi riyaziyyat, memarlıq, mühəndislik, coğrafiya və astronomiyada da mahir idi.

Yazılı əsərləri

O, müəlliflik və müxtəliflik baxımından İslam dünyasının ən məhsuldar alimlərindən biri olmuşdur. Onun əsərlərinin sayı risalə, haşiyə və şərhlərlə birlikdə 123 - dür. Şeyx Bəhainin bilik dairəsini nəzərə alsaq, onun fiqh, Quran elmləri, dualar, əqidə əsasları, hikmət və fəlsəfə, hətta riyaziyyat və s. elmləri əhatə edən əsərlərin nmüəllifi olduğunu görmək olar. Onun məşhur əsərləri sırasında I Şah Abbasın xahişi ilə fars dilində şəri hökmlər haqqında yazmış olduğu “Came Abbasi” ni qeyd etmək olar. Bu əsər fiqhi mətnlərin yazılmasında yeni bir yenilikdir. Bəzi ekspertlər bunu fars dilində praktiki risalə şəklində yazılmış ilk qeyri-mübahisəli fiqh kursu adlandırırlar. “Kəşkül Şeyx Bəhai” də onun məşhur əsərlərindəndir.

Memarlıq Əsərləri

Şeyx Bəhainin memarlıq və mühəndislik işlərini mənsubiyyət baxımından üç kateqoriyaya bölmək olar:

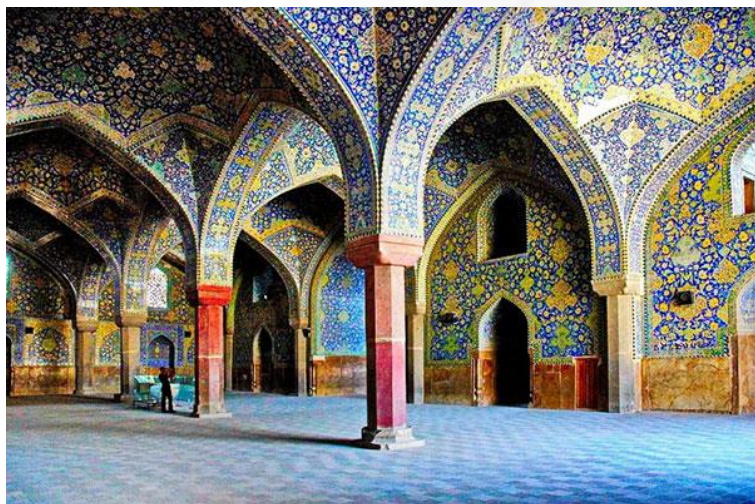
Onun işlərindən biri də, “Şeyx Bəhainin Dəftəri” kimi tanınan sənəddə ətraflı təsvir edilmiş İsfahanın 7 rayonu üçün Zəyandə çayının suyunun paylanması üzrə mühəndislik fəaliyyətidir.

Mənbələrdə Bəhaiyə aid edilən memarlıq əsərləri:

- “Zərrin Kəmər” kimi tanınan Nəcəf Abad Kəhrizinin dizaynı

- İsfahandakı İmam məscidinin qibləsinin dəqiq müəyyən edilməsi

- Nəcəf hasarının xəritəsinin layihələndirilməsi
- İsfahanda İmam Məscidinin qərbində və Həzrət İmam Rzanın (ə) və Nəcəfdə İmam

Əlinin (ə) hərəmində ilin bütün zamanlarında namaz vaxtını müəyyən etmək üçün divarın layihələndirilib tikməsi

- Nəcəfdə Həzrət Əlinin hərəminin həyətində ilin bütün günlərində günəşin enişini göstərən divarın dizaynı
- Məşhəd həyəti və sarayının altıbucaqlı formada dizaynı
- İsfahanda Şeyxin Sefidabı kimi tanınan Sefidabın (Rəsamlıqda istifadə olunan rəngli qurğuşun maddəsidir.) ixtirası da ona aiddir.

- İsfahanda Minar Cənbanın (tərpənən minarə) tikintisi

- İsfahanda səsi 7 dəfə əks etdirən İmam Məscidinin günbəzinin dizaynı
- Sazlamaya ehtiyac olmayan saat düzəltmək

- İsfahanda məşhur Şeyx Bəhainin hamamı mövcuddur. Uzun müddətdir ki, hamamın suyu ancaq şam işığında isidilirdi.

Ədəbi Yaradıcılığı

Şeyx Bəhai fars və ərəb dillərində çoxlu şeirlər yazıb. Onların əksəriyyəti “Kəşkül”

kitabındadır və irfani-təsəvvüf mövzularına aiddir. Onun qəzəl, məsnəvilər (çörək və halva, süd və şəkər, çörək və pendir), qitə, rübai, müstəzad və müxəmməslərdən ibarət farsca şeir topluları ilk dəfə hicri-şəmsi 1316-cı ildə Səid Nəfisi tərəfindən 103 səhifə həcmində nəşr edilmişdir. Bildirilib ki, bu məcmuə natamamdır və bütün fars şeirlərini ehtiva etmir. Ərəbcə şeirlər yoxdur. Bəhai şeirlərinin Cəlaləddin Bəlxinin “Məsnəvi”sinə çox bənzədiyi deyilir.

Bahaəddin Ameli fars məsnəvisində “Şir və Şəkər” adlı farsca şeirində ilk dəfə ərəb poeziyasında geniş yayılmış, fars dilində isə tanış olmayan “Xəbbab” bəhrindən istifadə etmişdir.

Onun ərəbcə şeirləri əvvəlcə Şeyx Hürr Amelinin oğlu Şeyx Məhəmməd Rza tərəfindən toplanmış, sonralar tam şəkildə çap edilmişdir. Bəhainin ərəbcə ən məşhur şeiri 63 beytdən ibarət olan “Sule əl-Fəvz və Əl-əman fi mədh Sahib əz-Zəman” adlı qəsidədir.

Bəhainin fars dilində nəsr əsərləri də var. Onlardan ən mühümü pişik və siçanın dili ilə yazılmış “Pənde əhle daneş və huş” (Bilik və ağıl əhlinin öyüdü) kitabdır. Şeyx bu əsərində bəzi irfani və təsəvvüfi məsələləri məcaz və təşbeh yolu ilə izah etmişdir. “Siçan və pişik” əsəri əslində Bəhainin saxta sufizm və zahiri təsəvvüf haqqında tənqidlərini ehtiva edir. Bəhainin kitabı bir tərəfdən Ubeyd Zəkaninin “Siçan və pişik” poeməsindən, digər

tərəfdən isə Məhəmməd Baqir Məclisiyə aid edilən “Cəvahir əl-Əqul” nəsr risaləsindən (hicri-qəməri 1324-cü ildə nəşr edilmişdir) təsirlənmişdir.

Əsərləri

Bəhaəddin Amelinin o dövrdə geniş yayılmış elmlərdə, xüsusilə hədis, təfsir, fiqh və riyaziyyatın elmləri ilə bağlı çoxlu əsərləri vardır. Tədqiqatçılardan birinin araşdırmasına görə, Şeyxin əsərləri 95-dən çox kitab və risalədən ibarətdir. Bəzi müəlliflər onun əsərlərini 120 adda qeyd etmişlər. Bəhaəddin Məhəmmədin bəzi elmi əsərləri aşağıdakılardır:

Camei Abbasi

Fars dilində yazılan bu əsər fiqh elmində ən məşhur risalələrdən biridir. Camei Abbasi fiqh əsərlərinin yazılması üsulunda yenilik hesab olunurdu. bəzi tədqiqatçılar bu əsəri praktiki risalə şəklində yazılmış qeyri-arqumentli fars fiqhinin ilk növü hesab edirlər. Qeyd olunur ki, bu kitab müqəddimə və iyirmi fəsildən (təmizlikdən pəhrizə qədər) ibarətdir.

Əz-Zəbdə fil-Usul

Bu, Bəhainin fiqh sahəsində yazdığı ən mühüm əsəridir. Yazıldığı tarix, yəni miladi 1018-ci il onun əhəmiyyətindən xəbər verir, çünki XI əsrin

əvvəlləri şiə fiqh və prinsipləri sahəsində Əxbarilərin hökmranlığı dövrü idi.

Ərbəin

Ərbəin (qırx hədis) İslam peyğəmbəri (s), mühəddislər və şiə alimləri tərəfindən rəvayət olunan məşhur hədislər əsasında tərtib edilmişdir. Bahauddin Ameli bu adi ənənəyə riayət edərək, qeyd olunan hədislərin kifayət qədər və hərtərəfli təsvirinə sahib olmaq imtiyazı ilə “Ərbəin hədisi” yazdı. Ümumiyyətlə, bu əsər ən yaxşı və ən məşhur Ərbəinlər əsərlərindən biridir. Bu əsər onun Hicaz hadisələri məsnəvisindən sonra siyasi məsələlərə toxunduğu yeganə əsərdir. Müəllif zalımlar və onlara kömək etməkdən bəhs edən 15-ci hədisin təsvirində müəllif öz fikirlərini geniş şəkildə təqdim

etmişdir. O, bu məsələ ilə bağlı aydın və şəffaf danışib. Əsər onun hökmdarla rəftarı, həmçinin alimlərin Səfəvi padşahları ilə əməkdaşlığının səbəb və amilləri haqqında fikrini öyrənmək olar. Həmçinin bu əsərində əmr be məruf və nəhy əz münkərin şərtləri və mərhələlərindən bəhs etmişdir.

Çörək və halva məsnəvisi

Bu kitab xoş bie dillə yazılan moizələr, satira, lətifələr, məsəllər, mistik və humanist təlimlərin qarışığından ibarətdir. “Çörək və havla” riya, varedövlət, dünyəvi vəzifələrlə iftixar etməkdən ibarətdir. Bu məsnəvinin bir yerində Bəhai padşahlara yaxınlığı qəlbin və dinin zəifləməsinə səbəb olduğu üçün özünün də sultanlardan uzaq olduğunu qeyd edir. Ümumiyyətlə, “Çörək və havla”

məsnəvisi Bəhainin baxışlarını və siyasi düşüncələrini izah etməkdə istinad edilə bilən əsərlərindəndir.

Kəşkül

Bahaəddin Amelinin ən məşhur əsəri müxtəlif elm və biliklərin qiymətli toplusu, onun bilik və ilhamının güzgüsü sayılan “əl-Kəşkül” kimi tanınan “Kəşkül” əsəridir. Sərbəst şeir formasında olan bu kitabda Bəhainin sevimli şeirləri və nəsləri toplanmışdır. Onlardan bəziləri sevimli divan və kitablarından ibarət topludur. Amma oxucunu digərlərindən daha çox onun intellektual zehni yaxınlaşdırır.

Səmədiyyə

Bahaəddin Amilinin yazdığı Səmədiyyə kitabı qardaşı “Əbdül Səməd” barəsindədir. Bu kitab nəhv elmi haqqındadır. Bu əsərində o, nəhv və söz elmi haqqında öz fikirlərini ifadə etmişdir. Bu yaxınlarda “Came əl-müqəddemat” kitabda bu əsər barədə məqalə dərc edilmişdir.

Məşriq əş-Şəmseyn və İksir əs-Səadəteyn

Bu əsər şiə fiqh bəhsi, Quran, əl-Əhkam ayələri və hədislər barədədir.

Həbl əl-mətin fi əhkam əd-din:

Bu əsər fiqh elmi barəsindədir.

Əl-isnə əşəriyyə

Bu əsər təharətin beş fəsli olan namaz, zəkət, xüms, oruc və həcc barəsindədir.

Zəbdə əl-usul

Əsər qırxndan çox şərh və qayda barədədir.

Əl-ərbəun əl- hədisən

Bəhainin Ərbəin barədə əsəridir.

Miftəh əl-fələh

Bu kitab altı fəsildən (fəsildən) ibarətdir. Bu əsərin hər bir fəsilində müəllif gündüz və gecənin bir saatlıq xüsusi hərəkətlərini nəzərdən keçirmişdir.

Müəllif bu kitabını insanların xahişi ilə yazıb. Yazıçının fikirincə müsəlman bütün əməllərini gecə - gündüz yerinə yetirməlidir. Buna görə də müəllif öz kitabında vacib və müstəhəbb namazlar, dəstəmaz, paklıq və s. barədə yazıb. Kitabın sonunda Bahaəddin Ameli Həmd surəsinin təfsirini verir.

Hədaiq əs-Salihin - (Natamam) Səhifeyi-Seccadiyyənin təfsiridir.

Hədiqətul-Hilaliyyə - Tədqiqatlar və qiymətli astronomik faydalar barəsindədir.

Ət-Təhzir – Bu əsər Cinin çağırılmasından bəhs edən bir kitabdır və çox nadirdir. Onun qalan bir neçə nüsxəsi isə Astane Qüdsə Rəzəvi kitabxanasında saxlanılır.

Bu kitabda verilən cinləri çağırma üsullarının əksəriyyəti atılan addımlara görə şahmat taxtası üzərində qeyd edilib.

Ədəbi şəxsiyyəti

Bahaəddin Ameli nəsr və nəzm əsərlərindən bəzilərini farsca, bir çox digər əsərlərini isə ərəbcə yazmışdır. Onun farsca şeirlərinə əsasən məsnəvilər, qəzəllər və rəbaiyyətlər daxildir. O, qəzəl janrında Fəxrəddin İraqi və Hafiz, Rübai janrında Əbu Səid Əbul Xeyr və Xoca Abdulla Ənsari, Məsnəvi janrında isə Mövlavi üslubunda şeirlər yazmışdır.

Onun şeirlərinin ortaq cəhəti zahidliyə, təsəvvüf və mistisizmə güclü həvəsdir. Onun şeirlərini toplamaq üçün ən yaxşı mənbə Kəşkülüdür.

O dərəcədə ki, bəzi tədqiqatçıların fikrincə, Kəşküldə rast gəlinməyən şeirlərin mənbəyi sabit deyil. Onun fars dilindəki məşhur məsnəviləri arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

“Çörək və halva” və ya “Hicaz səyahəti hadisələri” (Mövləvinin Məsnəvisi əsasında yazılıb.) bu əsərdə Məsnəvidən beytlərə də yer verilmişdir.

“Çörək və Penir” (Mövləvi Məsnəvisinin əsasında yazılıb.) Bəhaəddin Amelinin Məsnəvisi məzmun və dil baxımından Mövləvi Məsnəvisinə ən yaxın olan əsəridir.

“Şir və Şəkər” (Hübab bəhrində olan ilk mənzum farsca şeiridir.) “Şir və Şəkər” qısa olmasına baxmayaraq çox cəlbedicidir. (“Nəfisinin

Külliyyatında 161 beyt, “Kəşkül”də isə 141 beytdir.)
Əsər epik çalarlı təlim və moizələrlə doludur.

“Çörək və Xurma”, “Şeyx Əbülhəsən” və
“İsmi Əzəmin Sirri” kimi məsnəvilər də ona aid
edilməkdədir. Şeyx Bəhaiyə aid olan şeir
nümunələrindən biri aşağıdakıdır:

همه روز روزه بودن، همه شب نماز کردن
همه ساله حج نمودن، سفر حجاز کردن
ز مدینه تا به کعبه، سر و پا برهنه رفتن
دو لب از برای لبیک، به وظیفه باز کردن
به مساجد و معابر، همه اعتکاف جستن
ز ملاهی و مناهی، همه احتراز کردن

شب جمعه‌ها نخفتن، به خدای راز گفتن
 ز وجود بی‌نیازش، طلب نیاز کردن
 به خدا که هیچ کس را، ثمر آن قدر نباشد
 که به روی ناامیدی در بسته باز کردن

Onun farsca çap edilmiş nəsr əsərlərindən əldə olan yeganə nümunə “Pişik və siçan” ın təmsili ilə yazılan “Pənde Əhle Daneş və Huş” traktatıdır. Bəhai həm də ərəb dilində ustad şair və dilçidir. Onun yenilikçi və qrammatik əsərləri ərəb ədəbiyyatında xüsusi yer tutur. Bu əsərlərdən ən mühümü və əhəmiyyətli sintaksislə bağlı “əl-Fəvidə əl-Səmdiyyə” adlı əsəridir.

Qəzəl

Onun qəzəllərinin ən məşhuru, on iki imam barədə hər hansı şəkk-şübhəni rədd edən 63 beytdən ibarət olan və “Vəsil əl-Fəuz və əl-Əman fi Məzh Sahib əz-Zaman” adlanan əsərdir.

Ərcuzə

Bu janrda olan əsərlər sırasında iki unikal nümunə (Heratiyyə və ya Əz-Zəhra) və həmçinin (Riyad ər-rəvah) adlanan əsərləridir.

Dübeytiləri

Bəhainin ərəb dilində olan dübeytiləri daha çox on dörd məsumu ziyarət etmək həvəsini ifadə edir.

Onun ərəb şerlərinin mühüm hissəsini tapmacalar təşkil edir. Bu da onun bu sahədə ustalığını göstərir. Onun ecaz və bəyan elmindəki məharəti “İsnə əşəriyyə”, “Xulasətul-hesab”, “Fəvaed əs-səmədiyyə”, “Təhzib əl-bəyan”, “əl-vəcizə fiddəriyyə” və s. kimi əsərlərdə müşahidə olunmaqdadır.

Bəhaəddin Ameli və I Şah Abbas

Bəhaəddin Amelinin siyasi fəaliyyətinin böyük bir qismi I Şah Abbasın dövrünə təsadüf

etmişdir. Səfəvilər sülaləsinin ən böyük padşahı Şah Abbas İrani keçmiş qüdrətinə qaytarmaqla yanaşı, mədəniyyətin, incəsənətin və dini təhsilin fəvqəladə yüksəlişi və çiçəklənməsi üçün də zəmin yaratdı. Şah Abbas din alimlərinə böyük hörmət bəsləyir və əksər məsələlərdə onlarla məsləhətləşirdi. Bunun sübutlarından biri də, Mirdamədin şagirdi və Şeyx Bəhainin vəzifəyə təyin olunmasıdır. Bundan əlavə, bu iki məşhur alimin sarayda olması bu padşahın hakimiyyətinə xüsusi şöhrət qazandırmışdı.

Hicri-şəmsi 993-cü ildə Əli Mənşər Amilinin (İsfahanın şeyxülislamı) vəfatından iki il sonra (Hicri-şəmsi 996-cı ildə) I Şah Abbasın əmri ilə İsfahanın şeyxi təyin edildi. Hicri-şəmsi 1006-cı ildə, paytaxtın Qəzvindən İsfahana dəyişdirilməsi ilə bu

vəzifənin də adı dəyişdirilərək ölkənin Şeyxülislami adlandırıldı. Bahaəddin Ameli ömrünün sonuna qədər bu vəzifəni icra etmişdir.

“Aləm araye Əbbase” kitabında bildirilir ki, İsfahan Şeyxül-İslamı bir müddət sonra vəzifəsindən və dünya mövqelərindən sıxıldı və darıxmamaq üçün İslam ölkəsinə səfər etmək qərarına gəldi. Bu hadisənin tarixi 996-1008-cı, yəni Şah Abbasın Əli bin Musa ər-Rzanın (ə) yanına piyada getdiyi və Bahaəddin Amelinin də onun yanında olduğu dövrə təsadüf edir. Amma başqa mənbələrdə onun İslam ölkəsinə səfərinin səbəbi İsfahan ərazisində mövcud olan fəlsəfi məktəblərlə (yəni “Mirdaməd və onun əshabının əqli elmlərə müdaxiləsi və onun yayılması” ilə ixtilafı və elmi baxışlarıdır.)

Bəzi alimlərin fikrincə, Bahaəddin Ameli Səfəvi şahının səfirliyinə rəhbərlik etmiş və I Şah Abbasın Osmanlı hökmdarı Sultan Murada göndərdiyi xəbər in daşıyıcısı olmuşdur.

Siyasi şəxsiyyəti

Məhəmməd bin Hüseyn Amili (Şeyxi Bəhai) 75 illik həyatı boyunca dörd Səfəvi hökmdarı ilə eyni dövrdə yaşamışdır. Lakin onun siyasi fəaliyyətinin böyük hissəsi son iki padşahın dövrünə təsadüf edib.

Şah Təhməsib hicri-şəmsi 902-954-cü ildə (hicri-qəməri 966-cı ildən 984-cü ilə qədər) 18 il hakimiyyət sürüb.

II Şah İsmayıl (hicri – şəmsi 984-985) bir ildən bir qədər artıq hakimiyyətdə olub.

Sultan Məhəmməd Xodabəndə (hicri-qəməri 985-995-ci il) 10 il hakimiyyətdə olub.

II Şah Abbas (hicri 995-1038) 35 il hakimiyyətdə olub.

Hicri 966-cı ildə on üç yaşında ikən, atası Şəhid Saninin məşhur tələbələrindən biri ilə birlikdə Cəbəl Əməldən İrana hicrət etdi.

Bu köçün səbəbi, bir tərəfdən, Osmanlı hökmdarlarının Cəbəl Amal şialərinə qarşı təhdidlərinin artması, digər tərəfdən isə o dövrdəki İran hökmdarlarının (Səfəvi şahlarının) onlara olan böyük ehtiramı idi. Bu işlə, Səfəvi hökmdarları dini təbliğ edərək, İranın siyasi hakimiyyətinə kömək etməklə yanaşı, həm də öz monarxiyasının

möhkəmlənməsinə çalışırdılar. Bu çərçivədə şiə alimləri on iki şiəliyi təbliğ etməklə yanaşı, o dövrün cəmiyyətində sufiliyin yayılmasının da qarşısını almışlar.

İsfahanda üç il iqamət etdikdən sonra, atasının ona öyrətdiyi dini bilikləri nəzərə alaraq və İsfahan şeyxi olan Əli Mənşərin də tövsiyəsi ilə, Şah Təhmasib onu Qəzvinin (Səfəvilərin paytaxtı idi.) Şeyxülislamı təyin etdi.

Şeyxülislam o dövrdə ruhanilər arasında ən mühüm vəzifə idi. Şeyxülislamın vəzifəsi məzlumlara olunan zülmü aradan qaldırmaq, yaxşılıqı əmr edib pisləklərdən çəkəndirmək, şəriət hökmlərini araşdırmaq və insanlara izah etmək idi.

Altı ildən sonra paytaxtın Şeyxülislamı vəzifəsi ondan alındı. O, əvvəlcə Məşhəd, sonra isə Herat şəhərinin Şeyxülislamı təyin olundu. “əl-Hicrə əl-Amiliyyə” kitabının müəllifi Müəllif Şah Təhmasibin bu hərəkətini siyasi sürgün nümunəsi hesab etmişdir. Buna səbəb onun Səfəvi paytaxtında cümə namazını (Qeybəd dövründə bu namazın qılınması alimlər tərəfindən mübahisəli hesab edilirdi.) diriltmək və qılmaq səyləridir. Çünki bu, Səfəvi dövlət xadimləri tərəfindən təhlükə kimi qəbul edilmiş və onu öz istəklərinə böyük maneə kimi görülmüşdür. Nəhayət, onun atasə Həcc ziyarəti üçün (hicri 983-cü il) İrani tərk etdi və həcc mərasimlərini yerinə yetirdikdən sonra Bəhreyinə getdi. O, orada məskunlaşdı və bir ildən sonra vəfat etdi.

On dörd il paytaxtda, atasının yanında qalması, Məşhəd və Herat şəhərlərinin Şeyxülislamı olması Bahaəddin Amelini vəzifə və mənəblərlə tanış etdi. O, atasından sonra bu vəzifəni qəbul etməyə hazırlaşdı. Herat Şeyxülislamı vəzifəsinin atasının ölümündən sonra onun oğluna (Şeyx Bəhaiyə) keçdiyini göstərən dəlillər var. Mirhüseyn bin Hayder Kərəki (Bəhaəddin Amelinin tələbəsi) “Ruzatul-Cünat” adlı əsərində yazır ki, Bahaəddin Ameli atasından sonra Herat Şeyxülislamı olmuşdur.

“əl-Hicrə əl-Amiliyyə” kitabının müəllifi də hesab edir ki, Bəhaəddin də atası kimi siyasi mərkəzdən və hakimiyyətdən (paytaxtdan) uzaq saxlanılıb. Təbii ki, Xeyrul Bəyan kitabında Herat Şeyxülislamının mövqeyinin təsdiqi yoxdur.

Bəhaəddinin həyatının (gəncliyinin) “Xeyrul-Bəyan” əsərindəki bu dövrü haqqında bəhs edilən və diqqət çəkən məqam odur ki, o, gəncliyində İslam dünyasına uzun bir səfər etmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, “Sələfətul-əsr” kitabında onun səfərlərinin müddəti 30 ildir. Onun son səfərinin hicri-qəməri 1015-ci ildə, yəni 994 və ya 996-cı hicri-qəməri ilində, 30-32 yaşlarında olanda olduğunu nəzərə alsaq, bu səfərin bu illərdə ola biləcəyini ehtimal etmək olar.

Elmi memarlıq xidmətləri

Onun riyaziyyat, memarlıq və mühəndislik sahəsindəki məharətləri məşhurdur. İsfahan şəhərinin çiçəklənməsi amili olan Bəhaəddinin ən mühüm xidmətlərindən biri də İsfahanın Şah

məscidinin qibləsinin istiqamətini müəyyən etməkdir. O dövrün alətləri ilə tikilən bu qiblə həqiqi istiqamətindən yeddi dərəcə fərqlidir. Zəyəndə çayının suyunun İsfahan məhəllələrinə və çaya bitişik kəndlərə paylanması, İsfahanda hələ də Şeyx Bəhai hamamı kimi tanınan isti su çəninin tikintisi və İsfahanın Conban minarəsinin dizaynı ona aid edilir.

Rəvayətə görə, Bahaəddin Ameli Səngək çörəyi, halva şəkəri və sıyıq hazırlamağın banisi hesab olunur.

Tehran çörəkçilər komitəsinin hicr-şəmsi 1326-cı ilin may ayının 19-da Tehranda nəşr etdirilən illik təqvimdə Səngək çörəyinin tarixi və mənşəyi ilə bağlı belə yazılır: “Şah Abbas yoxsul

təbəqənin rifahı və səfərlər zamanı çörəyə ehtiyac duyan əsgərlərinin ehtiyacını qarşılamaq üçün təcili bir tədbir görülməsinə ehtiyac duyurdu. Əsgərlərin tələbatını qarşılamaq üçün kifayət qədər çörək və yemək hazırlaya bilən çörəkçilərin olması lazım idi. Şah Abbas, bu problemin həllini İranın görkəmli elm xadimlərindən olan “Bəhaəddin Ameli” dən soruşdu. Bahaəddin düşünərək daş soba icad etdi. Həyata keçirilən bu ixtira o qədər tam və dəqiqdir ki, bir neçə yüz ildən sonra hələ də orijinalı ilə eyni şəkildə istifadə olunur və daş sobadan əldə edilən çörək ən yeməli çörəkdir. Bu işin icrasında sobanın üzərinə bir az qum və çınqıl tökmək və altında böyük od yandırmaq tələb olunur. Qumlar tamamilə qızdıqdan sonra çörək xəmiri əllə taxtaya yayılıb bişirmək üçün isti daşlar üzərinə qoyulur.

Bəhaəddin Ameli Festivalı

2003-cü ildən İsfahan Elmi və Tədqiqat Şəhərciyi Şeyx Bəhai adlı festival təşkil edir. Bu festivalın mövzusu texnologiyanın yaradılması və sahibkarlıqdır. Onun təşkilatçıları hesab edirlər ki, Bahauddin Ameli sahibkarlığın simvoludur.

Öz dövründə biliyi texnologiyaya çevirdi. O, özündən sonra dəyərli elmi, mədəni və dövlət xidmətləri yetişdirdi. Onun xatirəsinə bu festival Şeyx Bəhai adlandırıldı.

Vəfatı

Bəhaəddin Ameli vəfatından bir neçə gün əvvəl bir neçə yoldaşı və tələbələri ilə Baba Rükəddin Şirazinin qəbrini ziyarət etməyə getmiş

və ona orada ilham olmuş, vəfatının yaxınlaşdığı qənaətinə gəlmişdir. Bu barədə Şeyxin tələbələrindən olan Məhəmməd Təqi Məclisi xəbər verdi.

Bundan sonra Bəhai təqaüdə çıxdı və hicri-şəmsi 1000-ci ildə 7 günlük xəstəlikdən sonra İsfahanda vəfat etdi. Vəsiyyətinə əsasən, cənazəsi Məşhədə aparılaraq, Astane Qüds Rəzəvi muzeyində, Əli İbn Musa ər-Rzanın (ə) məqbərəsi yanında dəfn edildi. Bu gün onun məzarı Göhərşad məscidi ilə Azadi meydanı arasında, imam Xomeyni (r.ə) prospektində onun adına olan eyvanda yerləşir.